

Karol Staszczuk

ORCID: 0009-0004-4799-3924

kmjstaszczuk@gmail.com

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Wydział Teologii

Ikona ukazująca chwałę Zmartwychwstałego a sytuacja współczesnego człowieka. Michela Quenota refleksja nad sztuką i społeczeństwem

An icon showing the glory of the Resurrected Christ
and the situation of the contemporary man.

Michel Quenot's reflection on art and society

DOI: 10.34739/doc.2024.21.13

Abstrakt: Artykuł przedstawia sposób rozumienia ikony przez Michela Quenota, uwzględnia jego filozoficzne i teologiczne refleksje. Tekst jest oparty na książce *Zmartwychwstanie i ikona*. Autor prowadzi rozbudowane rozważania, w których analizuje kwestię wyznaczenia granicy między filozofią a teologią oraz roli i znaczenia sztuki współczesnej. Poprzez zarysowanie sytuacji człowieka dzisiejszych czasów na zasadzie kontrastu wyodrębnia pojęcie sztuki sakralnej. Szczególne miejsce wśród innych dzieł zajmuje według niego ikona. Staje się ona miejscem przenikania boskości w świat. Jest to możliwe dzięki zbawczej interwencji Jezusa Chrystusa – dlatego tematyka oscylująca wokół zmartwychwstania staje się kolejnym punktem rozważań. Całość dociekań zostaje podsumowana przez ukazanie przesłania ikon dla świata. Celem niniejszego artykułu jest wydobyć i ukazać znaczenia ikon w kontekście indywidualnym i społecznym.

Słowa kluczowe: ikona, zmartwychwstanie, Michel Quenot, sztuka sakralna, społeczeństwo, sztuka współczesna

Abstract: The article presents the way of understanding the icon by Michel Quenot, taking into account his philosophical as well as theological reflections. The text is based on the book *The Resurrection and the Icon*. The author conducts extremely extensive reflections, in which he analyses the issue of delimiting the boundary between philosophy and theology and the role and significance of contemporary art. By outlining the situation of man today on the basis of contrast, he distinguishes the concept of sacred art. According to him, the icon occupies a special place among other works. It becomes a place of penetration of divinity into the world. This is possible thanks to the saving intervention of Jesus Christ – therefore the theme oscillating around the resurrection becomes another point of reflection. The whole reflection is summed up by showing the message of icons to the world. The aim of this article is to extract and show icons in an individual and social context.

Keywords: icon, resurrection, Michel Quenot, sacred art, society, contemporary art

Problematyka ikony jest stałym elementem wielu prac badawczych¹. Pojawia się ona w kontekście sporów doktrynalnych, a także dziedzictwa kulturowego wschodu. Istnieją również opracowania dotyczące konkretnych kanonów, stosowanych metod twórczych, odmian w zdobnictwie. Ikona wydaje się być kojarzona jedynie ze wschodnim chrześcijaństwem. Podejście to posiada swoje racjonalne uzasadnienie – zazwyczaj właśnie wspólnoty wschodu umieszczają je w swoich miejscach kultu oraz zagłębiają się w symbolikę konkretnych scen i postaci. Należy na wstępie zaznaczyć, że ikona jest dziedzictwem niepodzielnego chrześcijaństwa. Dlatego właśnie może służyć również powrotowi wyznawców Jezusa do pierwotnej jedności między nimi. Idealnym przykładem ilustrującym tę możliwość jest działalność braci z Taizé².

Wielu twórców i chrześcijańskich myślicieli współcześnie podejmuje się refleksji nad ikonami traktowanymi jako zjawisko społeczne, kulturalne, religijne i duchowe. Starają się oni uchwycić jej bogactwo oddziaływania, jak również uwzględnić aspekt przekazywanych treści. Należy zatem zaznaczyć, że powstają teksty o charakterze filozoficznym i teologicznym. Do nich trzeba zakwalifikować również twórczość Michaela Quenot. Studia teologiczne oraz przebywanie z ikoną doprowadziły go do święceń kapłańskich. Przyjął je w dojrzałym wieku z rąk metropolity Szwajcarii Jeremiasza. Zasłynął z popularyzacji prawosławnej teologii w Europie zachodniej. Oprócz pracy naukowej w dziedzinie językoznawstwa i humanistyki swoją uwagę skupiał również na współczesności oraz kondycji dzisiejszego człowieka. Zainteresowanie losem innych oraz obecnymi zagrożeniami ukazał poprzez udział w misji humanitarnej podczas wojny domowej w północnym Jemenie. Obecnie jest proboszczem we Fryburgu w Szwajcarii³. Omawiany autor w książce *Zmartwychwstanie i ikona* podejmuje się refleksji nad ikoną jako dziełem sztuki, wizją twórcy w kontekście zmartwychwstania Chrystusa. Uznaje je za centralny

¹ Cf. K. Bardski, *Symbol – ikona tajemnicy*, „Verbum Vitae” 2009, nr 16, s. 201-210; P. Nowakowski, *Ikona w liturgii, liturgia na ikonie. O ikonie w przestrzeni sakralnej*, [w:] *Przestrzeń liturgiczna*, red. A. Sielepin CHR, J. Superson SAC, Kraków 2019, s. 181-207; H. Paprocki, *Związki pomiędzy ikoną, teologią i liturgią*, „Elpis” 2011, nr 13, s. 39-58; R. Rogozińska, *Dlaczego ikona?*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Studia Religiologiczne” 2009, z. 42, s. 141-143.

² Cf. K. Klauza, *Uobecnienie w ikonie jako jeden z istotnych motywów pastoralnej postugi Cerkwi. Wokół Jubileuszu mitrata Leoncjusza Tofiluka*, „Latopisy Akademii Supraskiej” 2021, nr 12, s. 101-116.

³ Cf. K. Staszczyk, *Recenzja książki Michela Quenot »Zmartwychwstanie i ikona«*, „Człowiek w Kulturze” 2024, nr 34, cz.1, s. 285-288.

punkt dla historii zbawienia oraz całego kosmosu. Przedstawia ikony związane ze zmartwychwstaniem dla uwypuklenia znaczenia tego wydarzenia⁴.

Rozróżnienie: filozofia a teologia

Klasyfikacja nauk przyzwyczaiła człowieka do wytyczania ostrych granic obszarów badawczych. Należy jednak zaznaczyć, że rzeczywistość jest niezwykle złożona, a jej faktyczne rozgraniczenie wręcz niemożliwe⁵. Sfery życia i aktywności człowieka wzajemnie się przenikają i warunkują. Konieczne jest uwzględnienie wyników kilku dyscyplin dla uzyskania pełnego obrazu badanego wycinka świata.

Spór dotyczący separacji filozofii i teologii wydaje się być zasadny. Pierwsza z przywołanych nauk nie uwzględnia danych objawienia. Filozofowie zmuszeni są do analizy i interpretacji zjawisk, osób oraz rzeczy za pomocą rozumowania. Definiują zatem pojęcia, dostrzegają istniejące w świecie relacje, a przede wszystkim poszukują odpowiedzi na pytanie: „dlaczego?”. Odpowiedzi przez nich udzielane nie ograniczają się do podania ilości i innych miar ani nawet ustalenia wzoru koniecznego do dokonania obliczeń. Poszukują ostatecznych odpowiedzi, zatem takich, które nie mogą zostać podane przez nauki empiryczne. Również stawiane przez nich pytania przekraczają możliwości wspomnianych nauk, ponieważ traktują o bycie jako bycie, poznaniu i moralności oraz innych dziedzinach doświadczenia ludzkiego z uwzględnieniem tego, co w nich niezmiennie (istoty). Teologia zaś posiada dodatkowy materiał stanowiący szczególnie obszar jej zainteresowania. Teolog ma prawo badać rzeczywistość i stawiać pytania natury egzystencjalnej. Jednak jego odpowiedzi, choć będące wynikiem pracy umysłowej, odwoływać się będą do danych dostarczonych przez Objawienie. U podstaw tej nauki leży przekonanie o prawdziwości posiadanego materiału źródłowego. Za jego autora lub współautora uważa się Boga ukazującego się ludzkości przez poszczególne wydarzenia i osoby. Zatem należy zaznaczyć, że teologia zawiera w sobie wymiar ponadnaturalny, gdy filozofia ogranicza się do tego, co naturalne⁶.

⁴ Cf. M. Quenot, *Zmartwychwstanie i ikona*, Białystok 2001.

⁵ Cf. M. Błaszczuk, *O problemie relacji między filozofią a teologią. Preliminaria*, „Idea. Studia nad strukturą i rozwojem pojęć filozoficznych” 2017, nr 1, s. 77-96.

⁶ Cf. T. Węclawski, *Metodologia teologii*, „Kwartalnik Nauka” 2004, nr 3, s. 101-120.

Kwestia sztuki współczesnej

Dokonane rozgraniczenie dwóch nauk pozwala stwierdzić, że refleksje autora dotyczące kondycji człowieka współczesnego wyrażającego swoje wątpliwości, obawy oraz nieporządek wnętrza za pomocą sztuki przynależą do filozofii. Michael Quenot obserwuje dokładnie otaczającą go rzeczywistość i prowadzi refleksję nad sztuką, człowiekiem, światem i sferą *sacrum*. Swoje wnioski następnie zestawia z rzeczywistością ikony.

Na wstępie rozważań zauważa, że istnieje konieczny związek między obrazem a słowem. Każde słowo posiada swoją wizualizację najczęściej zaczerpniętą z doświadczenia. Nazwa pomarańcza przywołuje na myśl okrągły owoc koloru pomarańczowego z soczystym mięszem wewnątrz zdatnym do spożycia. Również pojęcia posiadają swoje obrazowanie. W czasach współczesnych niestety wiele z nich utraciło swoją autentyczność. Nastąpiło zjawisko pomieszania pojęć, które utrudnia rozumienie języka teologicznego i sztuki sakralnej. Do pojęć redefiniowanych przez człowieka współczesnego należą: czystość, piękno, wolność, szczęście, radość. Michael Quenot wzmiankuje: „Twierdząc, że trzeba na nowo odnaleźć język, myślimy o wszystkich, niekiedy uciążliwych determinizmach, które nas wiążą, o wszystkich pułapkach przeszłości, które zmieniają głęboki sens precyzyjnych słów”⁷.

Nowe rozumienie pojęć może doprowadzić do karykaturalnego ujmowania Boga. Często przyjmuje ono formę określania Go jako tego, który tłamsi, alienuje, ogranicza, ujarzmi. Takie przedstawienie Stwórcy pozbawia Go pewnego misterium jako osoby. Zostaje odkryta cała prawda, zatem nie ma miejsca na kontemplację. Podejście to jest sprzeczne z teologią apofatyczną, która definiuje Najwyższego przez pryzmat tego, czym On nie jest. Zatem zawiera jedynie zdania przeczące i pozostawia miejsce dla niewysłowionej Boskiej natury. Dzisiejszy świat pozostaje skoncentrowany na określonej audiowizualności. Zatem zjawisko to autor nazywa „kulturą rozrastania się obrazów”⁸. Nie oznacza to, że komunikaty kierowane do człowieka posiadają głęboką treść. Często niestety zostają sprowadzone do funkcji reklamy. Stają się powierzchowne, a wraz z nim uderzają w życie wewnętrzne i duchowość człowieka. W podobny sposób o przepływie informacji w obecnych czasach i jego skutkach dla czło-

⁷ M. Quenot, *Zmartwychwstanie i ikona...*, s. 9.

⁸ Ibidem, s. 11.

wieka wypowiada się papież Franciszek. „Wyzwaniem, które dzisiaj staje przed nami, jest zatem nauczenie się na nowo opowiadania, a nie po prostu wytwarzania i konsumowania informacji”⁹.

Autor zauważa specyficzne cechy odróżniające cechy symbolu od przekazu werbalnego. Należą do nich spontaniczność oraz moc ukazania tego, co trudne do wyrażenia słowami. Przenikają one szybciej do wnętrza człowieka, niejako omijając kontrolę intelektu. Fenomen ten został wykorzystany już w epoce średniowiecza, gdy prawdy wiary przedstawiano za pomocą fresków oraz rzeźb. Prosty lud, nie posiadający umiejętności pisania i czytania, rozumiał kierowanych do niego przekaz. Posiadał klucz interpretacyjny konieczny do przyswojenia orędzia Ewangelii. Autor swoje dotychczasowe rozważania podsumowuje, formułując następujący wniosek: „Obraz może stać się idealnym środkiem kształcenia małokulturalnych ludzi”¹⁰. „Sztuka współczesna informuje o stanie świata, a szczególnie człowieka. Wzruszenie ramionami i pozostawanie głuchym na te obrazy prowadzi do pozbawienia się wyjątkowego źródła do zrozumienia naszego życia”¹¹.

Podaje również negatywny przykład oddziaływania sztuki. Pierwszy z nich dotyczy telewizji, która poprzez kontrolę obrazów zmienia człowieka. Wraz z otaczającymi treściami audiowizualnymi powoduje powierzchowność człowieka. Staje się on kimś zewnętrznym dla siebie samego – dostarczane komunikaty oraz treści nie przenikają do jego wnętrza¹². „Hałas i nieprzerwany strumień obrazów przeszkadzają życiu duchowemu. Wraz z utratą sensu Bożej wszechobecności i zapomnieniem, że Duch Święty podtrzymuje świat, człowiek pozbawiony swego centrum i serca profanuje świat i odwraca się od swego pierwotnego przeznaczenia”¹³.

Drugim przykładem negatywnego oddziaływania jest szeroko rozumiana sztuka współczesna. Posiada ona wymiar „katharsis” – oczyszczenia rozumianego jako uwalnianie wewnętrznych demonów. Artyści ukazują swoje życie wewnętrzne w rzeczywistości wobec nich

⁹ Franciscus PP, 49. *Dzień Środków Społecznego Przekazu – 2015*, <https://www.paulus.org.pl/218,49-dzien-srodkow-spolecznego-przekazu-2015> (data dostępu: 10.06.2024).

¹⁰ M. Quenot, *Zmartwychwstanie i ikona...*, s. 11.

¹¹ *Ibidem*, s. 15.

¹² O zagrożeniach związanych z rozwojem środków społecznego przekazu w podobny sposób wypowiada się również papież Franciszek. Cf. W. Misztal, *Bóg i nowoczesne media w świetle nauczania papieża Franciszka*, „*Studia Socialia Cracoviensia*” 2018, nr 1, s. 177-188.

¹³ M. Quenot, *Zmartwychwstanie i ikona...*, s. 17.

zewnątrznej¹⁴. Prowadzą tym samym do proklamacji światopoglądu ateistycznego, który wyrażają w swoich dziełach. Odbiorca może stać się ofiarą swojej niewiedzy o Bogu, o możliwości interakcji Bóg-człowiek, o prawdach religijnych. Nie będzie potrafił odróżnić przekonań twórcy od prawdy objawionej. Nawet w sztuce religijnej – tematycznie związanej z Absolutem – następuje zafałszowanie Chrystusa i Maryi poprzez: racjonalizm, czułośćkowość, infantylizm, zmysłowość. Wszystkie wymienione zostają określone przez Quenota jako „owoc wyobraźni artysty”¹⁵.

„Konfrontacja ze sztuką współczesną rzadko pozostawia nas obojętnymi. Jej stanowcza tendencja, aby nas prowadzić ku nowym ziemiom, zarazem nas przemienia. W obliczu mocy sztuki wyobraźnia, która odbija misterium zbawienia, nabiera pierwszorzędного znaczenia. Zmiana rzeczywistości deformuje wszelki obraz i chyli ku upadkowi, niosąc w sobie ziarna ateizmu”¹⁶. Michael Quenot wskazuje, że kwestia dowolnego podejścia do tematów religijnych stała się powodem rozejścia między chrześcijańskim wschodem a zachodem. Zachód zezwolił na ingerencję artysty w dzieło, zaś wschód podkreślał sakramentalny charakter ikony. Sakramentalność tą należy rozumieć jako bycie nośnikiem prawd wiary. W ten sposób ikona jawi się jako „katecheza” czy „kerygmat” dla odbiorcy i – w opozycji do sztuki współczesnej – prowadzić ma do poznania oraz umiłowania Boga¹⁷.

Sztuka sakralna jako antidotum dla człowieka

Ikona zostaje przyporządkowana do sztuki sakralnej jako forma wypracowana przez wieki historii Kościoła i określona przy udziale burzliwych dyskusji oraz sporów. Jako dwa najważniejsze należy przywołać ikonoklazm oraz reformację. Zaskakujące jest, że dzięki różnicom zdań zostały wypracowane wymagania dotyczące sposobu tworzenia ikony. „Pojawiwszy się w niepodzielonym Kościele, ikona należy do każdego chrześcijanina. Jednakże na skutek podziału między Kościołem Wschodnim i Zachodnim tylko Kościół prawosławny

¹⁴ Na temat duchowości odzwierciedlonej w sztuce i życia wewnętrznego artystów vide: G. Sztabiński, *Poza estetyzacją. Problem duchowości w sztuce współczesnej*, „Sacrum et Decorum” 2009, nr 2, s. 111-130.

¹⁵ M. Quenot, *Zmartwychwstanie i ikona...*, s. 12.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Na temat właściwego rozumienia terminu katecheza vide: D. Kurzydło, *Kerygmatyczny i antropologiczny wymiar katechezy: próba redefinicji katechezy*, „Studia Katechetyczne” 2012, nr 8, s. 82-100.

zachował żywą ikonę aż do naszych dni. (...) Nie można więc w całej pełni zrozumieć ikony bez wejścia w duchowość tego Kościoła, który jest jej strażnikiem i kolebką¹⁸.

Pierwsze z wymagań dotyczy ikonografii. Twórca ikony powinien być poddany działaniu łaski Bożej prowadzącej do jego czystości duchowej¹⁹. Człowiek posiadający doświadczenie Bożej obecności, może głosić Emmanuela – Boga z nami. Drugie wymaganie związane jest z treścią ukazaną na ikonie. Należy zatem uwzględnić Tradycję Kościoła, który stoi na straży prawowierności nauki Chrystusa. Tym samym gwarantuje przekazywanie Jego prawidłowego obrazu oraz właściwej interpretacji słów. Ikona ma za zadanie głosić Ewangelię, a nie być jej sfałszowaniem, dlatego właśnie wyobraźnia i talent artysty zostają ograniczone przez wielowiekową mądrość nauczania wspólnoty wierzących. Ostatnie wymaganie określa również materialną stronę dzieła. Technika nie pozostaje dowolna. Sztuka sakralna na wzór liturgii jest uporządkowana. Materiał ma służyć chwale Bożej i pozostawać w służbie przekazywanych treści. „Ikona jako wizja Boga, świata przemienionego, jest językiem, którym nie można posługiwać się bez wiary, bez ścisłego związku z Kościołem”²⁰.

Wymagania te mają służyć odbiorcy, który dzięki ikonie spotyka Boga. Ikona nie jest dla niego Bogiem, ale uczestniczy w Nim, ponieważ nosi Jego obraz i Jego imię. Ze względu na kategorię uczestnictwa (łac. *participatio*) posiada charakter sakramentalny. Staje się widzialnym znakiem niewidzialnego Boga. „Nie wystarczy rozpatrywać ikonę wyłącznie w wymiarze sztuki sakralnej, bez brania pod uwagę jej głębokiego związku z wiarą i «doksologią» (chwałą)”²¹. Przez analizowanego autora ikona jako objawiająca Boga zostaje zestawiona ponownie ze sztuką współczesną. Poprzez to zestawienie zostają uwypuklone jej cechy charakterystyczne. Przede wszystkim ikona nie profanuje świata stworzonego, ale go uwzględnia zarówno w stosowanych materiałach, jak również w obrazowaniu. Wskazuje na powołanie człowieka do relacji z Bogiem. Poprzez przebywanie z ikoną kształtuje się w człowieku Jego prawidłowy obraz. Proces ten umożliwia lepsze poznanie siebie oraz przemianę życia. Człowiek zatem ujmowany jest integralnie – w pełni swojego osobowego bogac-

¹⁸ M. Quenot, *Zmartwychwstanie i ikona...*, s. 47.

¹⁹ Cf. S. Urbański, *Mistycyzm. Zjednoczenie przekształcające*, „Roczniki Teologiczne” 1995, t. XLII, z. 5, s. 61-81.

²⁰ M. Quenot, *Zmartwychwstanie i ikona...*, s. 51.

²¹ *Ibidem*.

stwa. Dostrzec można jego otwartość na transcendencję, śmiertelność, grzeszność, ale także uczestnictwo w historii zbawienia. Zostaje ono uwypuklone zwłaszcza poprzez nadanie Adamowi oraz świętym rysów Chrystusa. Zabieg ten ma ukazywać prawdę o prawdziwym człowieczeństwie Chrystusa oraz wiarygodności Jego misji. Duch Święty posłany dla Kościoła uaktualnia w poszczególnych osobach słowa Mistrza i doprowadza do ich chrystoformizacji. Posłany przez Ojca Syn Boży w mocy Ducha Świętego zostaje ukształtowany w wierzących. Tym samym ikona wskazuje na obecność Chrystusa w Kościele.

Ikona miejscem przenikania boskości w świat

Zmartwychwstały odpowiada na obecne w każdym człowieku pragnienie stania się bogiem. Pragnienie to doprowadza pierwszych ludzi do grzechu. Należy ten czyn rozumieć nie tylko jako wykroczenie przeciwko określonym zasadom, ale przede wszystkim jako zapomnienie o Bogu, niedostrzeganie Go. Adam przestaje pełnić przypisane mu funkcje kapłańskie – nie składa dziękczynienia za otaczający świat. Stworzenie jawi się mu jako produkt, coś do spożycia. Według autora takie podejście rodzi jeden z najbardziej dotkliwych problemów współczesności – konsumpcjonizm. Tym samym pierwsi ludzie tracą swoją czystość – integralność. Zewnętrzną oznaką tej wewnętrznej rzeczywistości jest poszukiwanie odzienia. Zmiana sposobu postrzegania rzeczywistości nakierowuje ludzi na stworzenie (w tym na siebie nawzajem) bez uwzględnienia relacji wobec Stwórcy²².

Chrystus – rekapitulacja Adama – przywraca człowiekowi pierwotny porządek. Zaprasza Go do wejścia w relację z Bogiem i przebóstwienia. Tym samym proponuje realizację pragnienia wspólnego wszystkim ludziom. Zbawiciel przemiana nie tylko człowieka, ale także czas i przestrzeń. Również te kategorie są związane z aktywnością ludzką, a tym samym z ludzką grzesznością. Przede wszystkim czas, który zostaje rozdysponowany pomiędzy wybrane czynności i osoby. Przemiana poprzez doświadczenie spotkania ze Zmartwychwstałym stanowi podstawę dla wiary. Nie można jej zatem traktować jako dodatku do życia, ale to, co je kształtuje. Autor dla potwierdzenia jej mocy sprawczej przywołuje istnienie licznych sekt karmiących się zaangażowanymi w nie osobami. Poprzez wiarę, na-

²² Podobna myśl pojawia się również w refleksji Oliviera Clémenta, vide: P. Kiejkowski, *Zmartwychwstanie Chrystusa a przemiana kosmosu w teologii Oliviera Clémenta*, „Studia Gnesnensia” 2016, t. 30, s. 213-232.

wet zdeformowaną, odnajdują oni sens życia. Zatem właściwie przeżywana wiara – relacja z Trójcą – powinna uczynić człowieka bardziej ludzkim, tj. określać go, umożliwić mu samoograniczenie i pozwolić wziąć na siebie odpowiedzialność za życie. Tak rozumiana wiara wiąże się z cnotą męstwa znajdującą swoje źródło w pewności nabytego przekonania. Zatem chrześcijanin przemieniony doświadczeniem spotkania z Bogiem staje się Jego świadkiem (gr. męczennik) i głosicielem Bożej miłości. „Na pytanie, jak poznać w jakim stopniu obraz może stać się ikoną odpowiadamy, że wszelka prawdziwa sztuka powinna być oczyszczona, wymagającą *metanoia*, to znaczy nawrócenia serca, przez co staje się sztuką przemieniającą, profetyczną, objawiającą Piękno Stworzyciela”²³.

W podobny sposób o przeżywaniu wiary rodzącej się ze spotkania naucza papież Franciszek. Zauważa, że człowiek wierzący staje się wezwany do głoszenia Dobrej Nowiny. Jest to naturalna reakcja wobec radości, jaką składa w serce Duch Święty. Człowiek dostrzegający Bożą dobroć pragnie dzielić się tym przemienionym wzrokiem z innymi. Jednocześnie może doświadczać pokusy zwątpienia lub odrzucenia, ale pokonuje je, opierając się na przekonaniu o rzeczywistości spotkania stojącego u podstaw przemiany. Spotkanie to staje się przyczyną przemiany, a przemiana ta uwiarygadnia spotkanie z Bogiem²⁴.

Michael Quenot zauważa, że zmartwychwstanie pozwala ludziom otworzyć się na Bożą obecność w codzienności. „Podnosząc krzyż w noc paschalną, kapłan woła: Chrystus zmartwychwstał! Przez krzyż bowiem Chrystus zwyciężył śmierć i grzech trzymający nas w niewoli”²⁵. Zatem sfera *sacrum* przenika do tego, co uznane za *profanum*. Można powiedzieć, że jest to nowy wymiar umożliwiający solidarność ze wszystkimi. Dzieje się tak, ponieważ fenomen zmartwychwstania przekracza granice ziemskiego czasu i obejmuje całą ludzkość cierpiącą przez grzech.

Zmartwychwstanie tematem w ikonopisarstwie

Zmartwychwstanie omawiane przez Michela Quenota nie jest jedynie wydarzeniem historycznym, choć oczywiście według autora

²³ M. Quenot, *Zmartwychwstanie i ikona...*, s. 53.

²⁴ Posynodalna Adhortacja Apostolska *Christus vivit* Ojca Świętego Franciszka do młodych i całego Ludu Bożego, https://www.vatican.va/content/francesco/pl/apost_exhortations/documents/papa-francesco_esortazione-ap_20190325_christus-vivit.html (data dostępu: 10.06.2024).

²⁵ M. Quenot, *Zmartwychwstanie i ikona...*, s. 71.

istnieją liczne dowody na jego faktyczne zaistnienie. Zwycięstwo Chrystusa posiada przede wszystkim znaczenie duchowe – obejmuje całą ludzkość cierpiącą przez grzech Adama i otwiera bramy raju, tj. umożliwia zjednoczenie z Bogiem. Ludzkość ma powrócić do pierwotnego stanu harmonii – został on utracony przez pierwszych ludzi. Harmonia ta pozwala zrozumieć człowiekowi samego siebie, afirmować i wspierać innych ludzi w ich pielgrzymowaniu przez czas ziemskiego życia, troszczyć się o całą przyrodę, a także odnaleźć pełnię (miłości, radości, szczęścia, itd.) w Trójcy²⁶.

Zmartwychwstanie zatem domaga się aktu wiary ze strony człowieka rozumianego jako odpowiedź dana Bogu na zainicjowane przez Niego i kontynuowane nieustannie wychodzenie naprzeciw spotkaniu z każdą konkretną osobą. Wydarzenie to zaistniało historycznie w czasie stanowi kulminację zaangażowania i życzliwości Boga kierowanych wobec całego stworzenia. Na przyjście Mesjasza oczekiwało całe stworzenie, które wraz z potomkami Adama „jęczy i wzdycha” (Rz 8, 22)²⁷, oczekując objawienia się upragnionego Wybawcy. Historia zbawienia zatem obejmuje całe dzieje ludzkości. Bóg zawiera kilka przymierzy z wybranymi osobami (np. pierwsi rodzice, Noe, Abraham), aby przygotować świat na przyjście swojego Syna. Perspektywa realizacji tego planu posiada również aspekt bezpośredniego przygotowania. Należy do niego m.in.: wybór czasu i okoliczności historycznych, wybór rodziny w tym matki oraz ojca-opiekuna, potwierdzenie znakami i cudami autentyczności posłannictwa Jezusa z Nazaretu.

Prawdę o całościowym ujmowaniu historii zbawienia, a zwłaszcza o dokonującej się od samego momentu poczęcia kenozie Logosu przedstawiają ikony związane z tajemnicą zmartwychwstania. Na uwagę zasługuje fakt, że nie ograniczają się one jedynie do momentu powstania ze śmierci do życia. Przywołują całe ziemskie życie Chrystusa, a także momenty spotkania z uczniami przed wniebowstąpieniem. Zatem teologia zawarta w ikonach wskazuje jednoznacznie na ciągłość Bożego działania oraz odkupieńczy charakter wcielenia Drugiej Osoby Trójcy²⁸. „Zmartwychwstanie Chrystusa jest

²⁶ Cf. M. Białous, *Zmartwychwstanie Chrystusa w nauce Kościoła prawosławnego*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 2014, nr 1, s. 7-20.

²⁷ Cytaty pochodzą z: *Biblii Tysiąclecia. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Poznań 2011.

²⁸ Cf. H. Paprocki, *Jedność misterium zbawienia: Boże Narodzenie, Teofania, Krzyż i Zmartwychwstanie*, „Elpis” 2000, nr 2, s. 107-116.

centrum, gdzie zbiegają się i wokół którego grawitują wszystkie inne święta; to właśnie Zmartwychwstanie ukazuje ich sens i właściwe znaczenie”²⁹.

Autor zatem przywołuje ikony przedstawiające misterium Zmartwychwstania, a także inne z nim związane. „Ikona paschalna, ikona «Trójcy» stawiają nam pytanie. Trzeba te ikony długo kontemplować, aby zrozumieć misterium”³⁰. Do pierwszej grupy zalicza wydarzenia określane mianem Paschy. Termin ten bezpośrednio nawiązuje do ucieczki Izraelitów z Egiptu, a zatem do przejścia z niewoli do wolności. Na gruncie chrześcijańskim Pascha oznacza centralny moment historii zbawienia – przejście z niewoli grzechu do wolności dzieci Bożych. Wśród wymienionych ikon znalazły się: „Zstąpienie do Otchłani”, „Mirofory przy Grobie”, „Ikona Misterium Paschalnego”. Druga grupa obejmuje wydarzenia prowadzące do zwycięstwa, jak również te, które objawiają je światu. Do nich autor zaliczył następujące ikony: „Ikona Ukazania się Chrystusa Matce Bożej i Marii Magdalenie”, „Ikona Niedowiarstwo Tomasza”, „Ikona Wielkich Świąt”, „Narodzenie Bogurodzicy”, „Wprowadzenie Marii do Świątyni”, „Zwiastowanie”, „Narodzenie Chrystusa”, „Ofiarowanie Chrystusa w świątyni”, „Teofania”, „Przemienienie”, „Wskrzeszenie Łazarza”, „Wejście do Jerozolimy”, „Wieczerza”, „Ukrzyżowanie”, „Złożenie do grobu”, „Podwyższenie krzyża”, „Wniebowstąpienie”, „Pięćdziesiątnica”, „Zaśnięcie Matki Bożej”, „Trójca Święta”. Michel Quenot w zaprezentowanym zestawieniu podkreśla podstawowe prawdy wiary chrześcijańskiej: jedność działania Trójcy, a także wierność Boga wobec ludzkości. Zmartwychwstanie swoją mocą i blaskiem obejmuje zatem słowa i czyny Mesjasza, a także kontynuowane przez niego posłanie Kościoła w mocy Ducha Świętego³¹.

Przesłanie ikony: zmartwychwstanie a świat, człowiek, dzieje

Misterium zawarte w ikonie objawia człowiekowi i całej ludzkości prawdę o miłosiernym i sprawiedliwym Bogu. Jego miłosierdzie pozwala każdemu powrócić do Niego i zjednoczyć się z Nim. Sprawie-

²⁹ M. Quenot, *Zmartwychwstanie i ikona...*, s. 112.

³⁰ Ibidem, s. 211.

³¹ Na temat urzeczywistniania misterium zmartwychwstania w życiu człowieka vide: R. Rubinkiewicz, *Zmartwychwstanie Chrystusa – zmartwychwstanie nasze*, „The Biblical Annals” 1995, nr 1, s. 85-93.

dliwość zaś domaga się oczyszczenia wnętrza i upodobnienia do Boga aż do przebóstwienia (gr. theosis). Należy tu przytoczyć za Adamem Bobrykiem, że: „Chrześcijanie przyjmują, że pomimo upadku i grzechu ich życie ma sens tylko wtedy, gdy jest uczestnictwem w życiu Boga. (...) prawosławna teologia przyjmuje wizję człowieka powołanego do poznania Boga, do uczestnictwa w Jego życiu i zbawieniu, ale nie poprzez zewnętrzne działania Stwórcy, czy też racjonalne poznanie prawd teoretycznych, lecz poprzez «stawanie się Bogiem»”³². Zatem trzeba podkreślić, że ikona, a zwłaszcza jej treści wizualne związane bliżej lub dalej ze zmartwychwstaniem Jezusa Chrystusa, ukazują człowiekowi również prawdę o nim samym, świecie i całej historii. Ikona zatem staje się niejako miejscem przenikania boskiej logiki działania i postępowania w świat rządony ludzkimi prawami. Wydaje się zatem, że inaczej niż sztuka współczesna dokonująca charakterystyki człowieka, ikona nie tylko interpretuje rzeczywistość, ale wskazuje na przeszłość i pozwala naprawić istniejące zło.

Przyszłość ta rozumiana jest w kategoriach nie tylko ostatecznych (gr. eschaton), tj. powrotu Chrystusa i zakończenia dziejów, ale również jako Boże „tu i teraz”. Ten czas zwany przez metafizyków *aeternitas* przynależy tylko Trójcy, jednak człowiek poprzez włączenie we wspólnotę Boskich Osób, może również zostać włączony w ten inny sposób przeżywania czasu. Zatem przyszłość wyjaśniona i rozświetlona przez dzieło zbawcze Chrystusa, staje się udziałem człowieka wszystkich czasów. Doprowadza go, poprzez kontakt z ikoną, do prawdziwego obrazu Boga, rozumienia samego siebie, miłości innych ludzi, a także troski o świat stworzony. Przywraca tym samym harmonię pierwotną otrzymaną przez pierwszych rodziców przy stworzeniu świata. Harmonia ta umożliwia mu realizację powołania do życia i szczęścia. Odnajduje je w Dobrym Ojcu, dawcy tego, co otacza. Świat zatem staje się świątynią, w której przez każdy wolny akt swojego istnienia człowiek może wyrażać wdzięczność. Sprawuje tym samym swoje powołanie kapłańskie i nieustannie prowadzi dialog z Bogiem. Nie ucieka od Stwórcy, ale staje się Mu posłuszny poprzez złożone w Nim zaufanie. Rodzi się ono w człowieku, gdy widzi w sobie, jak i wokół siebie dobro, tj. innych ludzi, zwierzęta, rośliny, żywy, swoje ciało i duszę. Zatem jego życie przestaje być jedynie

³² A. Bobryk, *Odrodzenie prawosławnego życia monastycznego w Polsce po II wojnie światowej, na przykładzie klasztoru na Świętej Górze Grabarce*, „Szkice Podlaskie” 2002, nr 10, s. 75.

interesem jednostki lub społeczeństwa. Nie musi ograniczać aktywności do zarabiania pieniędzy i budowania swojego potencjału na rynku pracy czy pozycji społecznej. Potrafi rozwijać wszystkie sfery swojego życia, nie pomijając otwartości na to, co nadprzyrodzone, tj. sfera religijna człowieka.

Dzieje i historia zmierzają do ogłoszenia chwały Bożej, a wydarzenia rozgrywane na świecie – pojedynki wielkich mocarstw i wykorzystanie ludów biedniejszych – zostaną wynagrodzone wykorzystanym osobom i osądzone. Perspektywa ta możliwa jest dzięki wierze i od niej bierze swój początek. Zatem wiara przemienia sposób myślenia człowieka (gr. metanoia). Dokonuje się w nim reinterpretacja świata, człowieka i dziejów z uwzględnieniem Bożego zamysłu życzliwości oraz umiejętnym oddzieleniem zła pochodzącego od człowieka od dobrych darów Stwórcy. Zmartwychwstanie obejmuje swoją mocą całość dziejów i włącza człowieka wszystkich czasów we wspólnotę miłości Trójcy. Niesie tym samym nadzieję na spełnienie osobiste, jak również kosmiczne. Ludzkość może osiągnąć uwolnienie od zła za sprawą Bożego działania. Ikona tym samym staje się antidotum na dostrzegalne zło, komunikowane przez sztukę współczesną, ponieważ prowadzi do przyjęcia zbawienia i jego skutków przez konkretnego człowieka.

Podsumowanie

Sposób rozumienia ikony przedstawiony przez Michela Quenot w książce *Zmartwychwstanie i ikona* nierozzerwalnie łączy jej moc oddziaływania na człowieka z misterium kenozy i zmartwychwstania Jezusa Chrystusa. Omawiany autor dla lepszego zrozumienia fenomenu ikony zestawia ją ze sztuką współczesną i wydobywa tym samym istniejące między nimi różnice. Podkreśla, że nie tylko ukazuje Boga zgodnego z nauką głoszoną przez Kościół, ale także chroni przed wyobraźnią i wizją artysty. Jest to niezwykle ważne, ponieważ artyści w dziełach potrafią przenieść swoje życie wewnętrzne, w tym również rozterki, nierozwiązane pytania egzystencjalne czy sposób odniesienia do Absolutu, na rzeczywistość zewnętrzną. Dzięki temu zostaje określona filozofia ikony – tj. namysł nad nią. W sposób rozumowy Michel Quenot zauważa, że ikona nie została poddana oddziaływaniu zewnętrznemu zmieniających się poglądów społecznych, ale określone wzorce i formy pozwalają na jej ponadczasowe zrozumienie. Jej przesłanie ściśle wiąże się z Ewangelią, zatem należy

zaznaczyć, że stanowi ona niejako katechezę dla przebywających z nią. Jest opozycją wobec „kultury rozrastających się obrazów”, które mają zagłuszyć wnętrze człowieka i sprowadzić go do roli konsumenta, również konsumenta informacji i audiowizualności. Ludzie współcześni przez negatywne oddziaływanie środków masowego przekazu stają się obcy wobec swojego wnętrza.

Refleksje nad istotą ikony zostają dopełnione poprzez rozważania natury teologicznej. Ikona rozumiana jako miejsce przenikania boskości w świat – posiadająca swój sakralny charakter – wyjaśnia człowiekowi dzieje, świat i jego samego. Prowadzi do odkrycia na nowo zgodnie z nauką Kościoła zamysłu Bożego względem stworzenia. Zamyśl ten jawi się jako życzliwość Stwórcy. Tym samym objawia Jego dobroć, która została rozlana na świat w akcie stworzenia – Bóg powołał do istnienia wszystko i zatroszczył się o to, co stworzył. Dopiero grzech człowieka zniszczył harmonię istniejącą nie tylko między nim a Bogiem, ale między Bogiem a całym stworzeniem, a także między stworzeniami. Od tego momentu pragnienie człowieka, aby stać się Bogiem nie mogło zostać w sposób właściwy zrealizowane. Chrystus, wcielone Słowo Boże, przychodzi w określonym historycznie momencie, aby dokonać dzieła odkupienia i zbawienia. Przez swoje życie na ziemi – nieustanną kenozę – oraz mękę, śmierć i zmartwychwstanie zwycięża i przywraca ludziom możliwość powrotu do jedności z Trójcą. Historyczne zmartwychwstanie obejmuje całe dzieje. Informują o tym przedstawione przez autora ikony związane ze zmartwychwstaniem. Ukazują one ciągłość Bożego działania. Człowiek przebywający z ikoną zostaje przemieniony poprzez Boże oddziaływanie. Staje się on świadomy swego powołania, bierze odpowiedzialność za swoje życie, posiada nadzieję na ostateczne zwycięstwo i triumf poniżanych, biednych oraz wykorzystanych w chwale Nieba. Społeczeństwo może uzyskać dzięki ikonie antidotum na wszechobecną pustą informację i hałas, a dzięki temu podjąć działania służące prawdziwemu dobru każdej osoby.

Bibliografia / References

- Bardski K., *Symbol – ikona tajemnicy*, „Verbum Vitae” 2009, nr 16.
Białous M., *Zmartwychwstanie Chrystusa w nauce Kościoła prawosławnego*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 2014, nr 1.
Błaszczuk M., *O problemie relacji między filozofią a teologią. Preliminaria*, „Idea. Studia nad strukturą i rozwojem pojęć filozoficznych” 2017, nr 1.

- Bobryk A., *Odrodzenie prawosławnego życia monastycznego w Polsce po II wojnie światowej, na przykładzie klasztoru na Świętej Górze Grabarce*, „Szkice Podlaskie” 2002, nr 10.
- Franciscus PP, 49. *Dzień Środków Społecznego Przekazu – 2015*, <https://www.paulus.org.pl/218,49-dzien-srodkow-spolecznego-przekazu-2015>.
- Kiejkowski P., *Zmartwychwstanie Chrystusa a przemiana kosmosu w teologii Oliviera Clémenta*, „Studia Gnesnensia” 2016, t. 30.
- Klauza K., *Uobecnienie w ikonie jako jeden z istotnych motywów pastoralnej posługi Cerkwi. Wokół Jubileuszu mitrata Leoncjusza Tofiluka*, „Latopisy Akademii Supraskiej” 2021, nr 12.
- Kurzydło D., *Kerygmaticzny i antropologiczny wymiar katechezy: próba redefinicji katechezy*, „Studia Katechetyczne” 2012, nr 8.
- Misztal W., *Bóg i nowoczesne media w świetle nauczania papieża Franciszka*, „Studia Socialia Cracoviensia” 2018, nr 1.
- Nowakowski P., *Ikona w liturgii, liturgia na ikonie. O ikonie w przestrzeni sakralnej, Przestrzeń liturgiczna*, red. A. Sielepin CHR, J. Superson SAC, Kraków 2019.
- Paprocki H., *Jedność misterium zbawienia: Boże Narodzenie, Teofania, Krzyż i Zmartwychwstanie*, „Elpis” 2000, nr 2.
- Paprocki H., *Związki pomiędzy ikoną, teologią i liturgią*, „Elpis” 2011, nr 13.
- Posynodalna Adhortacja Apostolska Christus vivit Ojca Świętego Franciszka do młodych i całego Ludu Bożego*, https://www.vatican.va/content/francesco/pl/apost_exhortations/documents/papa-francesco_esortazione-ap_20190325_christus-vivit.html.
- Quenot M., *Zmartwychwstanie i ikona*, Orthdruk, Białystok 2001.
- Rogozińska R., *Dlaczego ikona?*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Studia Religiologica” 2009, z. 42.
- Rubinkiewicz R., *Zmartwychwstanie Chrystusa – zmartwychwstanie nasze*, „The Biblical Annals” 1995, nr 1.
- Sztabiński G., *Poza estetyzacją. Problem duchowości w sztuce współczesnej*, „Sacrum et Decorum” 2009, nr 2.
- Urbański S., *Mistycyzm. Zjednoczenie przekształcające*, „Roczniki Teologiczne” 1995, t. XLII, z. 5.
- Węclawski T., *Metodologia teologii*, „Kwartalnik Nauka” 2004, nr 3.